

VERANTWOORDELIJKHEID VOOR EN MOGELIJKHEID TOT VERGEVING VAN MISDADEN TEGEN DE MENSELIJKHEID

Kristof Van Alboom

Abstract – In this paper we'll examine the responsibility for and the possibility to forgive crimes against humanity. We'll first clear up two concepts: genocide and crimes against humanity. Then we'll present several kinds of responsibility: active, passive, political, international and collective. We also investigate the possibility to forgive such crimes and we'll be guided by Levinas, Arendt, Jeankélévitch and Derrida to find an answer on that important and current question. We also discuss the question of prescriptibility for such crimes.

Inleiding

Mensenrechten en daaraan gekoppeld misdaden tegen de menselijkheid¹ zijn steeds weer actueel. Vele organisaties houden zich iedere dag bezig met het onderzoeken en aanklagen van zulke misdaden. Het berechten van zulke daders is geen sinecure. Niet in het minst omdat zulke misdaden steeds weer op grote schaal gebeuren en gepleegd worden door vele mensen. Vooreerst zullen we in dit schrijven de geschiedenis en betekenis van de concepten 'misdaden tegen de menselijkheid' en 'genocide' onderzoeken. Vervolgens zullen we onderzoeken welke soorten verantwoordelijkheid er bestaan bij zulke complexe misdaden. Daarbij zal duidelijk worden waarom het zo moeilijk is verantwoordelijken ter verantwoording te roepen en op welke klassieke argumenten zij zich steeds weer kunnen beroepen. We zullen zien dat er verschillende gradaties van verantwoordelijkheid zijn. Tot slot zullen we nagaan in welke mater er ruimte tot ver-

¹ Voor de leesbaarheid zullen we consequent 'menselijkheid' (en niet 'mensheid') gebruiken, al dienen we op te merken dat er verder wijsgerig semantisch onderzoek nodig is om in deze een definitieve keuze te maken. De huidige keuze toont dus geen persoonlijke voorkeur of resultaat van semantisch onderzoek, maar beoogt enkel de leesbaarheid. Wanneer we de term 'menselijkheid' gebruiken zien we de besproken daden als een misdaad tegen de menselijke natuur en de menselijke waardigheid. Voorstanders van 'menselijkheid' stellen dat de misdaad niet gepleegd is tegen de ganse mensheid. Bovendien suggereert deze term mogelijk dat de daders buiten de mensheid staan, dat ze niet tot onze gemeenschap behoren. Anderen merken op dat 'mensheid' valt te verkiezen, daar men een misdaad heeft gepleegd tegen leden van de mensheid, ondanks dat zij door de daders, niet in het minst door hun taalgebruik, vaak niet meer tot die gemeenschap gerekend worden. Bovendien stellen zij de vaagheid van het concept 'menselijkheid' in vraag. Het mag duidelijk wezen dat deze argumentaties allen een bepaalde opvatting over daders, slachtoffers en deze misdaden, weerspiegelen. Deze kwestie is bovendien niet eenduidig te beslissen wegens de dubbele betekenis in sommige talen. Het Franse 'humanité' en het Engelse 'humanity' kunnen echter zowel vertaald worden als 'mensheid' en als 'menselijkheid'. 'Inhumanité' daarentegen betekent 'onmenselijkheid'. Dit geeft een bepaalde vrijheid bij het vertalen van internationale verdragen. In het Duits gebruikt men de term '*menschlichkeit*'. Binnen het wetsontwerp van de Belgische Senaat aangaande het bestraffen van ontkenning, minimalisering, rechtvaardiging en goedkeuring van de genocide gepleegd tijdens de Tweede Wereldoorlog, wordt eveneens de term 'menselijkheid' gebruikt. Op de website van het Rode Kruis wordt deze term als 'mensheid' vertaald. Vandaar, nogmaals, een betoog voor toekomstig wijsgerig semantisch onderzoek.

geving is. We zullen verduidelijken wat vergeving nu precies inhoudt en vanuit dit onderzoek bekijken of zulke misdaden voor vergeving in aanmerking komen. Bij dit laatste onderzoek laten we ons leiden door Levinas, Arendt, Jeankélévitch en Derrida. Ook de vraag naar verjaarbaarheid van zulke misdaden zullen we in dit schrijven behandelen.

1. Misdaden tegen de menselijkheid: een alledaagse kwestie

De zomermaanden van 2008 hebben getoond dat het zoeken naar verantwoordelijken en het streven naar gerechtigheid geen rekening houdt met het zomerreces, een periode waar traditioneel politieke en juridische activiteiten op een lager pitje draaien. Karadžić werd gearresteerd en uitgeleverd aan het Joegoslavië-tribunaal, in Rwanda werd een rapport gepubliceerd waarbij verschillende Franse politici en militairen werden beschuldigd van medeplichtigheid aan de genocide uit 1994, het Simon Wiesenthal-centrum liet weten dat ze Aribert Heim in Chili op het spoor waren.

Karadžić moet zich verantwoorden voor onder andere het plegen van en medeplichtigheid aan genocide en misdaden tegen de menselijkheid. Rwanda beschuldigt dan weer Frankrijk Hutu's te hebben gesteund en opgeleid voor en tijdens de genocide en ze ook nadien hulp te hebben geboden bij het vluchten. Bovendien zouden ze pogingen hebben ondernomen om deze vluchtende genocidairs te reorganiseren. Omgekeerd beschuldigt Parijs Kagame, de president van Rwanda, en zijn partij van het neerhalen van het presidentiële vliegtuig van Habyarimana, waarmee de genocide begon, al was het niet de eigenlijke oorzaak van de genocide.² Parijs voelt zich gesteund door het feit dat enkele maanden daarvoor in Spanje³ veertig militairen aangeklaagd werden wegens de etnische zuiveringen van Tutsi's op Hutu's, die tijdens en na de volkerenmoord zouden

² Deze genocide kent vele oorzaken en het valt buiten het bestek van dit schrijven om deze allen in kaart te brengen. Een van de redenen is dat kolonisator België, tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw, jarenlang een verdeel en heers politiek heeft toegepast. Jarenlang werden Tutsi's bevoordeeld, ondanks dat ze een minderheid waren daar ze nog geen vijftien procent van de bevolking uitmaakten. Dit werd onder andere gerechtvaardigd door de toen geldende rassentheorieën, die stelden dat Tutsi, door hun 'blanke kenmerken', een tussenvorm was tussen het superieure blanke ras en het inferieure zwarte ras. Later, onder andere door de internationale druk om een 'één man is één stem' beleid te gaan voeren en de 'bedreiging' die men van Tutsi's ervoer, is men systematisch Hutu's gaan bevoordeelen. De etnische pasporten die tijdens de genocide werden gebruikt als legitimatie om vermoord te worden, zijn nog een rest uit het koloniale verleden. Gedurende jaren voor de genocide van 1994 vonden verschillende opflakeringen van geweld en moorden plaats.

³ Spanje verloor een tiental missionarissen en medewerkers van Artsen Zonder Grenzen tijdens de genocide. Kagame blijft voorlopig vanwege immuniteit als staatshoofd, buiten schot. Sinds Kagame, een Tutsi, de macht heeft overgenomen, komen steeds meer alarmerende berichten over wraakacties en etnische zuiveringen in de omgekeerde richting. Vele waarnemers zien Rwanda als een tijdbom waar enerzijds Tutsi's van plan zijn nooit meer de macht af te geven, en anderzijds Hutu's die hun kans afwachten om deze macht terug over te nemen, een logisch gevolg van het feit dat zij meer dan tachtig procent van de bevolking uitmaken. Het huidige conflict in Oost-Congo, waar opnieuw de Hutu-Tutsi tegenstelling wordt uitgespeeld, toont de complexe situatie.

plaatsgevonden hebben.⁴ Verder is Heim, als hij nog leeft, reeds midden de negentig en toch zijn er nog mensen dag en nacht bezig hem op te sporen om hem alsnog te kunnen berechten. In Mauthausen deed hij onderzoeken die hem de bijnaam ‘dokter dood’ opleverden. Zo amputeerde hij ledematen zonder verdoving om onderzoek te doen naar pijn. Ook onderzocht hij, met de chronometer in de hand, hoelang men nog leefde na insluiting van water, brandstof of vergif in het hart.

Deze drie voorbeelden behandelen allen de vraag naar verantwoordelijkheid, alsook wordt de vraag gesteld welke sancties mogelijk zijn tegen zulke misdaden en of er een mogelijkheid tot vergeving en verjaarbaarheid is.

2. Geschiedenis en definiëring van twee centrale concepten

Alvorens we de vraag zullen stellen naar verantwoordelijkheid, mogelijkheid tot vergeving en verjaarbaarheid van zulke misdaden, bekijken we even de twee concepten die bij deze beschuldigingen naar voor komen.

2.1. Misdaden tegen de menselijkheid

De eerste referentie naar het concept ‘misdaden tegen de menselijkheid’ dateert uit 1915, naar aanleiding van de Armeense genocide. Rusland, Frankrijk en Groot-Brittannië, drie landen die bij het conflict betrokken waren, gaven een communiqué uit in een poging de genocide te stoppen. Ze stelden dat ze leden van de Osmaanse regering persoonlijk verantwoordelijk hielden “*for crimes committed by Turkey against Christianity*”. De Russische delegatie vreesde dat moslims zich zouden aangesproken voelen en ze veranderden de tekst in “*for crimes committed by Turkey against humanity*”. Deze eerste verwijzing naar het concept wordt evenwel vaak vergeten (Robertson, 2006: 78-79).

Het Akkoord van Londen, de dato september 1945, dat de weg vrijmaakte voor het Internationaal Militair Tribunaal van Neurenberg, vermeldde expliciet in artikel zes de drie mogelijke beschuldigingen: misdaden tegen de vrede, oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. Dit proces was een enorme stap binnen het internationaal recht, dat tot dan toe vooral toezicht hield op bindende verplichtingen tussen staten. Dit was niet langer het geval, getuige daarvan deze zin uit het verdict:

Individuals have international duties which transcend the national obligations of obedience imposed by the individual state. (Wouters & Pattyn, 2006: 12)

Onder ‘misdaden tegen de menselijkheid’ wordt, volgens het Statuut van Rome (Rome Statute of the International Criminal Court, 1998), onder andere moord, uitroeiing, slavernij, deportatie, marteling, verkrachting, gedwongen verdwijning, apartheid en collectieve vervolgingen op basis van geslacht, geloof, etniciteit, ras of cultuur bedoeld. Wanneer we deze criteria bekijken, volgt daar logischerwijze uit dat de aanklacht ‘misdaden tegen de menselijkheid’ vaak samen voorkomt met deze van ‘genocide’⁵.

⁴ Deze aanklacht toont ook de tekortkoming van het Rwanda-tribunaal, dat een ad hoc tribunaal is, geïnstalleerd door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, dat daardoor ultra vires handelde. Selectiviteit en het hanteren van dubbele standaarden, door de afhankelijkheid van deze Veiligheidsraad, is één van de oorzaken. Een analyse van deze materie valt echter buiten dit schrijven.

⁵ Wanneer we de verantwoordelijkheid en de mogelijkheid tot vergeving van zulke misdaden bespreken, zullen we voor de leesbaarheid meestal spreken over ‘misdaden tegen de menselijkheid’, waarbij we onder andere ‘genocide’ verstaan.

In 1998 werd op voordracht van de Verenigde Naties het Statuut van Rome ondertekend en geratificeerd door meer dan honderd landen. Het zou het begin zijn van het Internationaal Strafhof, dat niet langer zou (mogen) toelaten dat waar ook ter wereld misdaden tegen de menselijkheid ongestraft zouden plaatsvinden. Ze behandelt ‘the crime of genocide, crimes against humanity, war crimes and the crime of aggression’.

2.2. *Genocide*

‘Genocide’ is een verzamelnaam voor het doden van leden van een groep, het psychisch en fysisch leed veroorzaken, levensvoorwaarden opleggen die de dood tot gevolg hebben, maatregelen nemen om geboortes te voorkomen en het gedwongen overbrengen van kinderen naar een andere groep (Rome Statute of the International Criminal Court, 1998). Dit begrip werd voor het eerst gebruikt door Lemkin in 1944 en werd in 1948 aangenomen op de conventie van de Verenigde Naties aangaande genocide. Kern van deze definitie is dat er een grootschalige en systematische massamoord heeft plaatsgevonden. Leo Kuper verwijt de definiëring een gebrek aan wetenschappelijk onderzoek. Ze is opgemaakt aan de vooravond van de Koude Oorlog, met als uitgangspunt de genocide op de joden, en bijvoorbeeld niet de Armeense genocide. Nationale, etnische, raciale en religieuze verschillen kunnen wel een oorzaak zijn, politieke en economische verschillen tussen groepen werden niet als mogelijke oorzaak van een genocide opgenomen. De definiëring van zulke concepten is niet zonder belang, daar zij zal bepalen of iets als een genocide gezien kan worden en dus of de internationale gemeenschap gerechtvaardigd is, niet moreel maar volgens de verdragen, tussen te komen in een welbepaald conflict. Een genocide kan gezien worden als een volgehouden reeks aanvallen door een dader, deel van een collectief georganiseerd iets, om leden van een groep te vernietigen. De slachtoffers zijn gekozen op basis van het feit dat ze lid zijn van een bepaalde groep. Bovendien zijn ze weerloos en worden ze vermoord, ongeacht of ze zich verzetten of zich overgeven. Destructie met intentie tot doden en het moorden worden positief gesanctioneerd door de daders en er is een afwezigheid van negatieve sancties tegen het moorden. Bovendien is er een aanwezigheid van ideeën, ideologieën of geloofsopvattingen die de genocide legitimeren. Er bestaat in heel wat samenlevingen latente, eeuwenoude haat tegen een andere groep, maar deze manifesteert zich niet zomaar. De ideeën en ideologieën kunnen vaak gegroepeerd worden onder de noemer ‘nationalisme’, zo gepresenteerd dat het alle bevolkingsgroepen aanspreekt. Een genocide vindt nooit plaats van vandaag op morgen, ze is georganiseerd. De legitimatie, het ontbreken van straffen voor de misdaden en de planning van de misdaad nopen velen ertoe te stellen dat een genocide steeds een staatsmisdaad is. Er hebben bepaalde leden van een groep de macht gegrepen en plaatsen op cruciale posten, nodig onder andere voor de genocide, medestanders zodat een netwerk georganiseerd wordt dat noodzakelijk is om de genocide te laten plaatsvinden. Belangrijk is nog dat we een genocide dienen te onderscheiden van een oorlog en een burgeroorlog. Oorlog speelt zich af op het militaire niveau en vindt plaats tussen twee of meerdere soevereine staten. Slachtoffers worden hierbij niet als slachtoffers van een genocide gezien. Binnen een burgeroorlog zullen verschillende groepen, voorheen verenigd in een soevereine staat, de macht gewapend willen grijpen. Beide groepen zijn hierbij bewapend en voldoen niet aan bovenstaande criteria. Ondanks dat er militaire en burgerslachtoffers vallen binnen

een oorlog en een burgeroorlog, worden zij niet als slachtoffers van een genocide gezien. (Zwaan & de Graaff, 2005: 1-50)

3. Misdaden tegen de menselijkheid en verantwoordelijkheid

Wanneer we de verantwoordelijkheid inzake ‘misdaden tegen de menselijkheid’ en ‘genocide’ analyseren, maken we een onderscheid tussen actieve, passieve, politieke, internationale en collectieve verantwoordelijkheid. De intentie zal een belangrijke parameter vormen binnen deze opdeling.

3.1. *Actieve verantwoordelijkheid*

Men is actief verantwoordelijk en dus medeplichtig aan de hier besproken misdaden wanneer men een schakel is geweest in het geheel dat geleid heeft tot het plaatsvinden van de genocide en de misdaden tegen de menselijkheid, dit wanneer men zich bewust was van wat men aan het doen was, waarbij men niet per se behoefde te weten welke de laatste schakel in het proces was.

Wanneer men tijdens de Tweede Wereldoorlog in een kamp werkte, mensen doodschoot, experimenten uitvoerde op mensen,... dan is men actief verantwoordelijk en medeplichtig, daar zullen weinig mensen problemen mee hebben. Wanneer men met machete's mensen heeft gedood in Rwanda of mensen heeft neergeschoten tijdens het conflict in ex-Joegoslavië, is men eveneens actief verantwoordelijk.

Er zijn echter heel wat mensen die de dans der verantwoordelijkheid ontspringen, niet in het minst sinds de Tweede Wereldoorlog, toen er voor het eerst sprake was van een gebureaucratiseerde oorlog. Het merendeel van de ‘actief verantwoordelijken’ hebben nooit een uitroeiingskamp van dichtbij gezien, hebben nooit iemand doodgeschoten, beweren van niets geweten te hebben, voerden enkel hun opdrachten uit. Zij profiteren van twee misverstanden omtrent verantwoordelijkheid binnen zulk groots apparaat.

Ten eerste stellen zij steeds weer dat zij niet wisten waartoe dit alles leidde. We willen niet beweren dat alles onmiddellijk bekend was, maar ondertussen is duidelijk geworden dat het niet zo was dat men van niets op de hoogte was. Duizenden hebben enkele dagen of weken deelgenomen aan massa-executies en keerden nadien gewoon naar huis. Het is onmogelijk dat zij niets vertelden over wat er gebeurde. Er werden foto's gestuurd met boodschappen die er niet om logen. In de ondergrondse wereld circuleerden pamfletten over welke wrede daden in het oosten werden begaan. In dagboeken is te lezen dat men zich geen illusies maakte over wat er met de joden gebeurde. De zeldzame opstanden van joden in de getto's kenden als belangrijkste drijfveer dat men kon sterven als een lam dat naar de slachtbank werd geleid of dat men eervol de dood tegemoet kon gaan. Vanaf 1943 werden door Britse en Amerikaanse bommenwerpers papieren berichten gedropt met informatie over wat er in de kampen gebeurde. Het is dus onjuist, maar heel lang voor waar aangenomen, dat men hoegenaamd niet op de hoogte was van wat er gebeurde in de kampen in het oosten.

Men behoefde bovendien niet op de hoogte te zijn van wat er in de kampen gebeurde, ook tegen hetgeen zich in hun eigen straat afspeelde kwam men niet in opstand. Wat met zij

die vernederd werden terwijl ze met kleine borsteltjes de straat schuurden, wat met zij die hun baard afgeschoren werd op straat en verplicht werden naakt te dansen na in de modder gerold te hebben, wat gebeurde er met de klasgenootjes van hun eigen kinderen die plots verdwenen, wat met de colonne mensen op weg naar het getto? Enerzijds waren er dus genoeg redenen in de onmiddellijke omgeving om niet met zulk regime mee te werken, anderzijds was het niet zo dat men van niets op de hoogte was wat betreft hetgeen in de kampen gebeurde. Ook Arendt citeert verschenen geheime documenten die niets aan de verbeelding overlaten: *“Deze publicatie toont ten eerste dat de bevolking opmerkelijk goed geïnformeerd was over alle zogenaamde geheimen – de afslachting van de Joden in Polen, de voorbereiding van de aanval op Rusland enz.”* (Arendt, 2005 [1951]: 64). Men heeft geweigerd na te denken over wat er gebeurde. Dit noopt Arendt (1965, 1966) ertoe te stellen dat het grootste kwaad komt van mensen die niet nadenken. Laat dit nu net een essentieel kenmerk zijn van mensen, waardoor men eigenlijk niemand wordt. Het is gemakkelijk zich op de golven van het enthousiasme te laten meeslepen, niet nadenkend aan welk regime men steun verleent, zich niet afvragend waarmee men bezig is, maar zich enkel laten meeslepen door opportunisme en kortzichtigheid.

Ten tweede stellen zij steeds weer dat ze enkel bevelen opvolgden. Voor een deel sluit dit aan bij het eerste misverstand, al is er meer aan de hand. Met het argument dat ze enkel bevelen opvolgden, geven ze impliciet Arendts kritiek toe voor wat betreft het niet nadenken. Ze stellen het voor alsof het buiten hun wil om gebeurde, je krijgt een bevel en je gehoorzaamt. Maar zo eenvoudig is het niet. Het opvolgen van bevelen was niet zomaar een gevolg van het niet nadenken, evenmin was het een passief gehoorzamen. Men nam wel degelijk actief zijn verantwoordelijkheid wanneer men een bevel uitvoerde, maar zoals Bauman (1989: 159-161) terecht opmerkt betreft het hier geen morele verantwoordelijkheid die men opneemt, maar een technische verantwoordelijkheid. Dit is een kenmerk van de bureaucratie: men is niet langer bekommerd om welk effect de daad enkele schakels verder heeft. Men wil de directe overste niet ontgoochelen en aan zijn wil voldoen, op een goed blaadje blijven staan om mee te kunnen blijven profiteren van de (tijdelijke) voordelen die de positie oplevert. Men neemt wel degelijk plichtsbewust de verantwoordelijkheid op zich, maar het is een technische en geen morele. Men heeft probleemloos de morele waarden ingeruild voor technische. Het is daarom dat het populairste argument, dat men zijn taak is blijven vervullen om erger te voorkomen, niet geldig is. Men is niet blijven handelen omdat de plaatsvervanger het wreder zou aanpakken, men heeft zijn verantwoordelijkheid opgenomen, zij het dan een technische die de morele heeft vervangen. Men kan nooit stellen dat men een bevel opgevolgd heeft en in dat gedrag of deze daad geen keuzevrijheid heeft gehad. Men heeft in alle vrijheid en gedreven door opportunisme en niet nadenkend enthousiasme gekozen voor de voordelen die het opnemen van de technische verantwoordelijkheid bood. Een ander onderdeel van deze argumentatie is dat men geen keuze zou gehad hebben. Een bevel weigeren zou men met zware sancties of de dood bekopen. Ook dit onderdeel is door Browning (1993) onderuit gehaald. Binnen de politiebatlions⁶ zou men de mogelijkheid gekregen hebben aan de massa-executies te verzaken zonder desastreuze gevolgen. Men mocht in de plaats ervan enkele saaie taken opknappen. Alvoorens men aan een liquidatie begon werd steeds weer meegedeeld dat men aan deze opdracht kon verzaken zonder verdere gevolgen. Voor ‘kleinere’ opdrachten werd enkel

met vrijwilligers gewerkt, voor grote opdrachten werd iedereen opgeroepen met de mogelijkheid te weigeren. Dan diende men extra wacht te lopen of transporten te begeleiden. Naar schatting tien tot twintig procent heeft deze mogelijkheid aangegrepen. De overige kunnen dus niet stellen dat ze niet zeker waren dat weigering geen persoonlijke en wrede consequenties zou hebben. Dat de bereidwillige daders onder grote druk stonden kan dus onmogelijk voor iedereen gelden. Er was enerzijds de mogelijkheid om bij 'kleinere' operaties niet deel te nemen, en toch was er nooit een tekort aan bereidwilligen. Anderzijds boden zich manschappen aan die helemaal niet aanwezig waren om aan de liquidaties mee te doen en toch vroegen mee te mogen doen. Dit was onder andere het geval bij een bezoek van de Berlijnse amusementseenheid die met zangers en muzikanten de genocidaïrs van overdag, 's avonds plezier en vertier kwamen aanbieden. Hun aanvraag werd ingewilligd: de zangers en muzikanten van 's avonds en 's nachts doodden overdag tientallen in kuilen afdalende joden (1993: 144).

We moeten hier opmerken dat een bepaalde groepsdruk velen zullen tegengehouden hebben te weigeren. Ingaan tegen de groepsdruk is nooit evident: men laat de andere het vuile werk doen, men dreigt geïsoleerd te raken, men riskeert een doodverklaring (wat dus al gauw onterecht leek) en niet meedoen stond eigenlijk gelijk aan het veroordelen van de anderen (Browning, 1993: 228). Toch mogen we het alternatief niet uit het oog verliezen: het door Browning (Browning, 1993: 178, 234-235) beschreven politiebataljon 101 vermoordde op enkele maanden tijd minstens 38000 joden en zette er minstens 45200 op transport naar het vernietigingskamp Treblinka.

Vooreerst moet men voor zichzelf individueel uitmaken of men bepaalde bevelen kan uitvoeren of niet. Bovendien hebben degenen die weigeren laten zien dat het mogelijk is en dat er geen gevreesde straffen stonden op dat weigeren. Dat in opstand komen of een bevel weigeren moed vergt daar er meerdere factoren dit trachten te verhinderen, zullen we niet ontkennen. Maar men mag en kan zich achteraf nooit verschuilen achter het excuus dat zoiets onmogelijk was. We dienen hier nog op te merken dat deze mensen een belangrijke schakel zijn geweest in het ganse proces, maar dat de intentie tot genocide, de vervulling van de voorwaarden zoals we zullen zien (infra), niet binnen de mogelijkheden van deze mensen lag. In tegendeel, een regime heeft wanneer ze dat wil, juist de macht om zulke misdaden tegen te gaan.

3.2. *Passieve verantwoordelijkheid*

Een andere vorm van verantwoordelijkheid bij het individu is de passieve. Men voert niet actief taken uit, doch men neemt ook geen initiatief om zich te verzetten tegen het regime of om de ander te hulp te schieten. Men draagt niet actief bij tot het bereiken van het door het regime vooropgesteld doel, maar men legt deze ook niets in de weg om dat doel te bereiken. Zoals Levinas zou stellen: zij zien het naakte, lijdende gelaat van de ander niet. De ander doet nochtans een appel op mij als individu en ik ben verantwoor-

⁶ Browning beschrijft en onderzoekt het politiebataljon 101, bestaande uit voornamelijk Hamburgse mannen met een gemiddelde leeftijd van 39 jaar. Van midden '42 tot eind '43 zouden zij tienduizenden Poolse joden rechtstreeks of onrechtstreeks (door transport naar Treblinka) vermoorden. Frappant aan deze bataljons is dat het om gewone mannen gaat, vaak uit de arbeidersklasse, die in staat zijn zulke misdaden te plegen, ondanks dat vele traditioneel aangehaalde kenmerken (frustratie Eerste Wereldoorlog, propaganda, overtuigd antisemitisme, 'rechtse' politieke overtuiging,...) niet of slechts gedeeltelijk op hen van toepassing zijn.

delijk voor hem. Dit is de positieve versie, de negatieve versie is een gebod, met name ‘gij zult niet doden’, dat een beperking stelt aan het feit dat ik de ganse wereld tot mijn wereld wil maken. De ander stelt een grens aan mijn totaliserende acties die de ganse wereld tot mijn wereld maken. De relatie ten aanzien van het gelaat van de ander is asymmetrisch. Ik ben verantwoordelijk voor het naakte gelaat van de ander, wat hij of zij ten aanzien van mij doet is zijn of haar verantwoordelijkheid, daar moet ik bij mijn daden geen rekening mee houden (Levinas, 2006: 69,177-188).

Men moet zich als individu niet enkel afvragen of men al dan niet actief heeft meegewerkt aan zulke misdaden, evenzeer moet men zichzelf confronteren met volgende vraag: heb ik alles gedaan wat binnen mijn mogelijkheden lag om de ander, het naakte gelaat van de lijdende, te helpen? Zij die passief hebben toegekeken, niets ondernomen hebben om anderen te redden, dragen ook een verantwoordelijkheid, zij het dan een passieve, die uiteraard minder zwaar doorweegt dan de actieve verantwoordelijkheid. We moeten duidelijk stellen dat er wel degelijk mensen zijn geweest die hun leven geriskeerd hebben om een ander te redden. Anderzijds was de geheime dienst binnen nazi-Duitsland van relatief beperkte omvang, daar er door veel mensen bereidwillig werd meegewerkt (onder andere verklikken) en door nog meer mensen niets werd gedaan. Het enige wat velen wilden weten wanneer de berichten over de kampen circuleerden, was dat ze beter de andere kant konden opkijken. We willen nogmaals benadrukken dat de dreigende terreur verschrikkelijk moet geweest zijn en velen zullen verhinderd hebben ook maar iets te ondernemen. Toch kan dit gegeven deze mensen achteraf niet ontslaan van de vraag naar verantwoordelijkheid, van de vraag of zij alles gedaan hebben wat binnen hun macht lag om de ander te hulp te schieten. Er zijn voorbeelden die tonen dat het mogelijk is, met gevaar voor eigen leven, om mensen te verbergen en hun leven te redden. Wanneer joodse mannen of kinderen uit gemengde huwelijken werden opgepakt en verzameld om op transport gezet te worden, kwamen hun vrouwen op straat en lieten zich niet door geweld intimideren en bedreigen. De vrouwen weigerden naar huis terug te keren totdat deze mensen werden vrijgelaten. Uiteindelijk werden de gevangengenomen mensen vrijgelaten. Dat dit alles niet te reduceren is tot het op straat komen en het vrijlaten van mensen uit gemengde huwelijken, is evident. Er hebben meerdere factoren een rol gespeeld die in vele andere gevallen waarschijnlijk niet doorslaggevend zouden geweest zijn. Toch toont dit dat er vele zaken mogelijk waren en dat het regime waarschijnlijk te allen prijze heeft willen vermijden om protest van de eigen bevolking bloedig neer te slaan of er geen gehoor aan te geven. Wat zou het regime gedaan hebben indien tienduizenden mensen op straat zouden gekomen zijn om het op te nemen voor zij die geen stem meer hadden?

3.3. *Politieke verantwoordelijkheid*

Vervolgens is er de verantwoordelijkheid die, voor ons, het meest doorweegt. Het gaat meestal over zij die veraf van de ‘praktijk’ staan. Ze bevinden zich meestal op hoog politiek en militair niveau. Bij hen ligt de intentie om een bepaalde bevolkingsgroep uit te roeien. Door hen wordt een klimaat geschapen waarbij een ongevoeligheid of haat tegenover de geviseerde groep wordt aangewakkerd, zij nemen maatregelen die door anderen in de praktijk worden gebracht, zij laten bepaalde misdaden ongestraft of gaan ze integendeel belonen, zij nemen geen maatregelen om mensen te beschermen, zij stellen plannen op om de genocide uit te voeren,... Ondanks dat zij meestal geen geweld-

dadigheden en brutaliteiten in de praktijk brengen, dragen zij wel de grootste verantwoordelijkheid. Het is op dit niveau dat er plannen gemaakt worden die door de ‘actief’ verantwoordelijken worden uitgevoerd. Zonder deze plannen, zonder de vrijgeleide om misdaden te begaan,... zouden zij die een actieve verantwoordelijkheid dragen, nooit tot hun daden kunnen komen. Ze zouden niet eens deze daden stellen omdat er geen structuur voor wordt opgezet. Indien ze op eigen initiatief zouden handelen, zouden ze een halt toe geroepen worden in plaats van een vrijgeleide te krijgen. Men zou zich door deze daden niet in de gunst van het regime kunnen werken. Ook scheppen zij een klimaat die het voor velen moeilijk maakt om zijn of haar verantwoordelijkheid jegens de ander op te nemen. Ze zorgen er voor dat het een grote moed vergt om het voor de ander op te nemen, tegen alle bedreigingen in en met risico voor eigen leven. Het is Milosević die Karadžić en Mladić in zijn plannen ingeschakeld heeft. Zij hebben alles voorbereid, opdracht gegeven om Bosnische moslims te vermoorden. Ondanks dat het mogelijk is dat Karadžić persoonlijk tijdens de slachting niemand heeft vermoord, toch is voor ons zijn verantwoordelijkheid groter dan zij die op het terrein opereerden, waarmee we niet willen zeggen dat deze laatste geen verantwoordelijkheid zouden dragen. De intentie tot dit alles is op dit niveau te zoeken. Ook in Rwanda waren er plannen tot genocide. De machete's die uit China aangekocht werden, de propaganda die reeds op voorhand was opgenomen, de Hutu's die reeds geruime tijd werden opgestookt,⁷... Er is geen enkele andere manier om te verklaren hoe enkele uren na de moord op president Habyarimana de genocide kon starten. Kortom, zoals reeds vermeld, een genocide die steeds gekenmerkt wordt door haar grote omvang, kan nooit van vandaag op morgen, zonder voorbereiding, uitgevoerd worden. Zij kent steeds weer een grondige voorbereiding die steeds weer van boven uit gestuurd wordt, op het hoogste politieke en militaire niveau. Er kan een eeuwenoude of recente haat heersen onder de bevolking, maar alles wat noodzakelijk is om een genocide te laten plaatsvinden, bevindt zich aan de top van de piramide, deze top heeft alles in handen om alle noodzakelijkheden te laten gebeuren of ervoor te zorgen dat deze verdwijnen. In de laatste fase, of de eerste van het in de praktijk brengen van de genocide, zijn het net deze mensen die de macht hebben de geweldplegingen die binnen de bevolking plaatsvinden, te laten ophouden.

3.4. *Internationale verantwoordelijkheid*

Ook de internationale gemeenschap is op verschillende manieren verantwoordelijk voor genociden en misdaden tegen de menselijkheid. Vaak weigert de internationale gemeenschap, om welke reden dan ook, in te grijpen. Zo was er de maandenlange weigering van Frankrijk om de situatie in Rwanda als genocide te erkennen, waardoor een ingrijpen onmogelijk was. Zo was er de terugtrekking van België naar aanleiding van het te betreuren verlies van tien Belgische para's. Men wist dat men van plan was Belgische slachtoffers te maken, met het oog op een terugtrekking. Is het dan niet juist de

⁷ Over de mate waarin deze genocide is voorbereid is heel wat discussie, dit valt buiten dit schrijven. Ook al zou ze niet zo uitgebreid zijn voorbereid als vaak wordt aangenomen, toch waren heel wat kenmerken en maatregelen onmiskenbaar aanwezig om een genocide mogelijk te maken. Dat zij de eerste dagen niet in volle hevigheid is losgebarsten heeft, volgens ons, uiteraard te maken met de niet te voorspellen gebeurtenis die men zou kunnen aangrijpen om de genocide te starten. Onmiddellijk na de aanslag waren opruiende liederen op de radio te horen en werden mensen vermoord, dus dat er geen voorbereiding zou geweest zijn, is niet vol te houden.

plicht van een bepaald land om niet toe te geven aan zulke praktijken die, hoezeer het verlies ook te betreuren valt, onderdeel zijn van de job die men uitvoert. Hoe kan een Westers regime als België en Frankrijk verantwoorden dat ze troepen terugtrekken of iets niet als een genocide erkennen, maar enkele uren na het neerhalen van het presidentieel vliegtuig wel landgenoten en hun huisdieren evacueren en de plaatselijke bevolking in de steek laten? Is de evacuatie van landgenoten op zich al geen argument om te besluiten, zeker in het geval van Rwanda, dat een deel van de plaatselijke bevolking weerloos en in nood is? Ook toenmalig president Clinton erkende achteraf dat hij na zijn dramatisch verlies in Somalië, niet kon riskeren zijn soldaten nu naar Rwanda te sturen. Ook tijdens de jaren voorafgaand aan de genocide sloot Frankrijk de ogen voor het steeds corrupter wordende beleid in Rwanda. Net als het klimaat dat kolonisator België zoveel decennia voorheen geschapen heeft, maakt dit deel uit van de analyse van verantwoordelijkheden aan de genocide.

Ook Milosević werd jarenlang als de factor beschouwd die vrede in de regio zou kunnen brengen. Op internationale conferenties en onderhandelingen mocht hij zonder problemen de andere gesprekspartners, waaronder Izetbegović van Bosnië en Tudjman van Kroatië, vernederen en beledigen. Niemand legde hem iets in de weg, hij was de man die nodig was om vrede te bereiken.

De internationale gemeenschap draagt uiteraard niet de verantwoordelijkheid als zou ze de genocide voorbereiden of uitvoeren. Toch is het meestal die internationale gemeenschap die als enige de macht in handen heeft om de genocide alsnog te voorkomen, of wanneer ze aan de gang is, te stoppen of mogelijke slachtoffers te beschermen. Het is onaanvaardbaar dat om welke reden dan ook, bijvoorbeeld politieke of economische, men zich verliest in eindeloze discussies over een al dan niet ingrijpen, terwijl duizenden mensen het leven verliezen, niet om wat ze gedaan hebben, maar om wat ze zijn.⁸ Uiteraard zijn er regels en afspraken nodig over wanneer men in een soevereine staat mag ingrijpen of tussenkomen. Men moet voor alles vermijden dat er een willekeurig beleid kan gevoerd worden. Maar het mag zeker niet zo zijn dat men door taalspelletjes en kwaadwillige interpretaties evenzeer een willekeurig beleid zou gaan voeren. Ten tijde van de genocide in Rwanda, alsook het geval is (geweest) bij deze in Darfur, viel men steeds weer over de vraag of er wel sprake was van de 'intentie' tot moorden. Het is onbegrijpelijk en onaanvaardbaar dat een internationale gemeenschap niet ingrijpt bij zulke slachting. Reeds voor de genocide in Rwanda stuurde generaal Dallaire, leider van de United Nations Assistance Mission for Rwanda (UNAMIR), alarmerende berichten naar Kofi Annan. Deze was te weten gekomen dat er Franse soldaten in burger aanwezig waren en dat er een plan was om het land te destabiliseren, waarbij men Belgische soldaten zou vermoorden. Annan, toen onder-secretaris-generaal voor vredesoperaties, gaf deze fax echter nooit door aan zijn baas Boutros Boutros-Ghali. In plaats van extra troepen te sturen, stemde men op 21 april 1994 het besluit de blauwhelmen van 2700 tot 450 terug te brengen. Ook ging de bevoegdheid van de VN-troepen niet verder dan zich te mogen verdedigen wanneer ze zelf aangevallen werden. Voor de rest kregen zij geen bevoegdheden, ondanks het feit dat men zeer goed op de hoogte was

⁸ De dubbele standaarden en selectiviteit waarmee wordt ingegrepen op internationaal niveau is onthutsend. Niet alleen grijpt men, selectief, niet in bij een genocide. Ook zijn er vaak geen legale redenen om op te treden, maar doet men dit toch onder het mom van 'terrorisme' of 'humanitaire interventie'. Verdere bespreking valt buiten dit schrijven en is onderwerp voor verder onderzoek.

van wat er aan het gebeuren was. Op 17 mei 1994 stemde de Veiligheidsraad voor de inzet van 5500 blauwhelmen en een embargo voor wapens met bestemming Rwanda. Frankrijk stemde opnieuw tegen. Nadien volgde er een onderzoekscommissie in Parijs, maar deze besloot dat Frankrijk geen verantwoordelijkheid kende en dat ze terecht de interim-regering tot 26 juni 1994 gesteund had, daar het voorheen onduidelijk was of er een genocide plaatvond (Mukagasana & May, 1999: 279-295). Deze genocide was meer dan een wraakactie voor de moord op de president, al was deze laatste gebeurtenis wel het moment waarop alles escaleerde. Overal werden wegversperringen opgetrokken en met machetes werden ledematen afgehakt en mannen vermoord, vrouwen verkracht, de borsten afgesneden en gedood (Mukagasana & May, 1998). De Verenigde Staten en Groot-Brittannië weigerden in de Veiligheidsraad dit als een genocide te erkennen. Indien ze dit wel deden, hadden ze de plicht onder internationaal recht het moorden te stoppen.

Er kan, ons inziens, ook meer geanticipeerd worden op mogelijke gewelddadigheden. De situatie in Bosnië is daar een goed voorbeeld van. Karadžić kon in het parlement vrij verkondigen dat wanneer hij zijn geëist grondgebied niet zou krijgen, er daden zouden gesteld worden die de vergelijking met een genocide zouden kunnen doorstaan. Daar waar de haat in Rwanda reeds decennia broedde, kon men het fatale neerhalen van het vliegtuig, dé gebeurtenis die de langverwachte reden en het excuus was om met het moorden te starten, niet op voorhand voorspellen. Toch wist men onmiddellijk wat deze gebeurtenis betekende, daar de dag erna onmiddellijk landgenoten geëvacueerd werden. De situatie in Bosnië was anders, daar werden afgesloten verdragen niet gerespecteerd en werd onomwonden verkondigd wat men wilde en wat bij weigering de gevolgen zouden zijn.

3.5. *Collectieve verantwoordelijkheid*

Een laatste punt aangaande verantwoordelijkheid betreft de collectieve verantwoordelijkheid en de sancties die tegen een land genomen worden. Deze twee factoren zorgen voor een bepaalde onoplosbare spanning. Vooreerst moeten we opmerken dat er nooit zoiets als een collectieve verantwoordelijkheid kan bestaan. Een bepaalde nationale gemeenschap kan nooit in zijn geheel verantwoordelijk zijn voor het uitroeien van een bepaalde bevolkingsgroep. We hebben hierboven reeds aangetoond dat er bepaalde graden van verantwoordelijkheid zijn. Bovendien zijn er mensen die geweigerd hebben deel te nemen aan de bureaucratische machinerie en die ook weigerden de andere kant op te kijken. Het zijn de mensen die actief het heft in handen hebben genomen en de nood van de ander hebben waargenomen. Ook wanneer we geen bewijzen hebben dat zulke mensen hebben bestaan, de mogelijkheid dat ze hebben bestaan, laten ons nooit toe te stellen dat een bepaald volk in zijn geheel schuldig is aan en verantwoordelijk is voor misdaden tegen de menselijkheid. Dit zorgt voor een spanning wanneer er sancties worden genomen tegen een bepaald land. Dit kunnen economische embargo's zijn of herstelbetalingen die dienen te gebeuren. Bij zulke sancties, die op politiek niveau worden genomen, deelt een ganse natie in de straf, ongeacht de rol die men heeft gespeeld tijdens de misdaden. Toch is het praktisch waarschijnlijk niet haalbaar om hieromtrent een andere regeling te bedenken.

4. Misdaden tegen de menselijkheid en vergeving

Welke mogelijkheden verschijnen er nu in het licht van zulke verantwoordelijkheden en komen zij in aanmerking om te vergeven? We moeten ons vooreerst de vraag stellen wat er wordt gedaan wanneer we iemand vergeven. Wanneer we een ander vergeven, verklaren we zijn zonde nietig, doen we alsof het nooit gebeurd is, in de wetenschap en het besef dat het wel gebeurd is. Bovendien gebeurt dit onmiddellijk, niet dankzij, maar ondanks verzachtende omstandigheden of verontschuldigende rationele redenen. Om deze niet aan te halen wordt er niet meer gezegd dan 'Ik vergeef U' (Jeankélévitch, 1967). Dit om de definitiviteit van onze daden te overstijgen, niet samen te vallen met ons verleden (Burggraave, 1991: 233). Om de continuïteit in ons leven te bewaren, moeten we naar het verleden kunnen vergeven, om niet gereduceerd te worden tot één daad uit het verleden, naar de toekomst toe dienen we beloftes te maken naar de ander toe, om hier niet stuurloos rond te dwalen (Arendt, 1999 [1958]: 234-246). De ander moet zijn daad erkennen en om vergeving vragen. Voor Jeankélévitch is deze daad een gunst van liefdadigheid in het algemeen; voor Levinas (2003 [1969]: 126) gebeurt dit binnen een intieme samenleving waar ik en de ander voor elkaar gekozen hebben en gebeurt het vergeven vanuit liefde; ook Arendt zal besluiten dat enkel de liefde kracht genoeg geeft om te vergeven.

Het mag duidelijk zijn dat voor deze auteurs, en dat is ook onze mening, de vergeving niets goedkoop is dat men ten alle tijden schenkt. De vergeving zelf is kosteloos, gebeurt onmiddellijk, het is een plicht, maar ze wordt geschonken binnen de liefde. En dat maakt de vergeving zo uitzonderlijk, zo een zware opdracht in het leven, tegen iemand die u kwaad heeft gedaan kunnen zeggen dat je het nu als niet gebeurd beschouwt, wetende dat het gebeurd is. Wat gebeurt er als we ons niet meer binnen de intieme samenleving bevinden, als we ons niet meer binnen de liefdadigheid bevinden? Er wordt ons uiteraard heel wat kwaad gedaan buiten deze context. Vooreerst is het noodzakelijk dat binnen zulke situatie de wraak vermeden wordt. Men bevindt zich niet meer binnen de unieke relatie van de liefde en wanneer deze verlaten wordt, verschijnen de rechtsregels en de rechtspraak. Levinas (Burggraave en Levinas, 1990: 105-106) stelt dat er een primaire, subjectieve verantwoordelijkheid is, waar vergeving voor gevraagd kan worden. Deze is primair en subjectief omdat ze met mijn intenties samenvalt. De secundaire, objectieve verantwoordelijkheid valt buiten de orde der vergeving, daar dit niet binnen de dader zijn intenties ligt. Als ik u financieel bedrieg, kan ik u om vergeving vragen, maar niet aan uw kinderen die mogelijks ook door mijn daad geleden hebben. We kunnen ons de vraag stellen of we niet steeds in rekening moeten brengen dat onze daden, ook gericht tegen een enkele persoon, steeds weer meerdere personen zullen treffen. Dit probleem bij Levinas kadert in een ruimere problematiek binnen zijn denken. Levinas gaat fundamenteel uit van een ik-jij relatie. Ik ben oneindig verantwoordelijk voor dat naakte gelaat en binnen deze intieme samenleving kan ik om vergeving vragen. Levinas moest echter anticiperen op de vraag of mijn verantwoordelijkheid dan voor die ene geldt. Hij stelt dat onze verantwoordelijkheid ook voor derden geldt, dat we niet voor iedereen oneindig verantwoordelijk kunnen zijn, dat we steeds weer iemand zullen benadelen, maar dat we oprecht moeten afwegen en delibereren. Dit is op zich al niet onproblematisch, oneindig verantwoordelijk zijn voor het naakte gelaat en ondertussen ook voor derden verantwoordelijkheid moeten nemen, op een gede-

libereerde manier. We gaan akkoord met Levinas dat binnen een ruime samenleving rechtsregels gelden, maar of we enkel binnen de intieme relatie van ik-jij om vergeving kunnen vragen, is niet geheel duidelijk. Wanneer ik mijn beste vriend, binnen de intieme samenleving, financieel bedrieg waardoor deze in zware financiële problemen komt, dan maken zijn vrouw en kinderen ook deel uit van deze problemen. We mogen er toch van uitgaan dat zijn vrouw en kinderen deel uitmaken van hem als persoon. Wat dan precies het argument is dat ik de man om vergeving kan vragen, maar ten aanzien van alle anderen binnen de rechtsregels val, is niet duidelijk. Levinas zal, in tegenstelling tot Arendt, stellen dat we niet de plicht hebben te vergeven, maar wanneer we dit driemaal oprecht vragen, we sowieso vergiffenis ontvangen. Hier komt uiteraard de godsdienstige kant van Levinas' denken te voorschijn. Hij stelt dat het hem ergert dat hem dat verweten wordt, maar het is nu eenmaal zo dat zowel qua woordgebruik als qua redenering, het godsdienstig denken de basis vormt. We begrijpen uiteraard dat Levinas heeft moeten anticiperen op het feit dat we niet tot in de oneindigheid vergeving kunnen vragen, dat er binnen een samenleving nu eenmaal recht gesproken moet worden. Maar daar waar mijn verantwoordelijkheid oneindig is, zou mijn mogelijkheid tot vergeving zeer beperkt zijn. Het denken van Levinas komt soms wat gewrongen over. Hij gaat uit van een duale relatie met een oneindige verantwoordelijkheid en een vergevingsmogelijkheid die daarbinnen geldt. Maar we leven nu eenmaal niet binnen een duale relatie. Ten eerste is degene met wie ik in een duale relatie sta, niet zomaar een geïsoleerd individu. Ouders, broers, zussen, partner, kinderen, collega's, andere vrienden,... maken deel uit van wie hij is, behoren als het ware tot zijn persoonlijkheid. Ten tweede leven we nooit in een duale relatie, maar in een complexe maatschappij. Dit heeft Levinas ingezien en hij is dan moeten gaan sleutelen met gedelibereerde verantwoordelijkheid naast oneindige en binnen de vergeving trekt hij zonder veel argumentatie de grens tot ik-jij en niet verder. Tot slot een laatste vraag: wanneer de vergeving dan enkel binnen een intieme samenleving kan voorvallen, waar ik voor jou gekozen heb, in welke mate kan men nog samenleven binnen deze intimiteit als ik drie keer oprecht berouw toon en vergeving vraag, mijn zonde dan ook vergeven is, ondanks dat de ander dit driemaal weigert.

Ook Arendt en Jeankélévitch trekken een grens waarbinnen de vergeving kan geschonken worden, maar bij deze auteurs past het binnen hun denken. Beide auteurs halen de continuïteit van een persoon aan, we zijn geen onveranderlijke, vaststaande identiteiten. We zijn niet, maar worden steeds (Jeankélévitch, 1967: 27-28). Om niet gereduceerd te worden tot iets, moeten we elkaar vergeven, binnen de liefde, en dit is een zeldzame daad.

Uit alle drie hun denken komt dus naar voor dat men binnen een samenleving verantwoording moet afleggen aan bepaalde instituten. Arendt zal stellen dat wat vergeven kan worden binnen de liefde, gestraft kan worden binnen de rechtspraak. Maar bij misdaden tegen de menselijkheid is volgens haar niet alleen vergeving onmogelijk, ook voor straf ziet ze geen mogelijkheid. Men heeft de ander tot een niets gereduceerd, men heeft geweigerd na te denken en men was dus uiteindelijk niemand. Om deze reden, zal ze in haar slotwoord tot Eichmann stellen, is er geen vergeving, geen straf mogelijk, maar is enkel de dood gerechtvaardigd. Men kan dit laatste in twijfel trekken en we kunnen ons afvragen of de dood, in plaats van bijvoorbeeld levenslange opsluiting, wel de zwaarste straf is voor zulke misdadigers. Toch past het binnen haar denken, daar voor

haar enkel kan gestraft worden voor daden die men binnen de liefde zou vergeven (Arendt, 1999 [1958]: 240).

Ook Jeankélévitch (1971) stelt dat er voor misdaden tegen de menselijkheid geen vergeving mogelijk is. De wreedheid is zo groot dat er van vergeving geen sprake kan zijn. In een erg scherpe tekst (Jeankélévitch, 1948) laakt hij bovendien de makheid waarmee vervolgd wordt, de aanvankelijke weigering van een aantal landen waaronder Duitsland en Oostenrijk om de verjaarbaarheid van zulke misdaden op te heffen. Zulke misdaden kunnen onmogelijk twintig jaar vervolgd worden, om 's nachts om twaalf uur verjaard te worden verklaard waarna men nooit meer verantwoording zou moeten afleggen. Ook Arendt (2004 [1966]: 213-237) veroordeelt scherp de afwezigheid van processen in het naoorlogse Duitsland, en zo die er waren, het plezier dat in de beklagdenbank werd gemaakt. Bij veroordeling ging men in beroep, waar zelden een vervolg werd aan gegeven. Vele bekleedden bovendien onder Adenauer belangrijke posities in Duistland. Deze laatste oordeelde dat het volk nu wel besloten had dat ze verder moesten. Blijkbaar leefde hij in de veronderstelling dat het aan de daders was om te stellen wanneer de vervolgingen mochten ophouden. Nu is het zo dat uit respect voor de slachtoffers deze misdadigers moeten blijven achtervolgd worden. Ze moeten zich verantwoorden voor hun daden. Het kan niet dat men onder het mom van een nieuwe dreiging, zoals het communisme na de Tweede Wereldoorlog, iedereen met rust laat en doet alsof er niets gebeurd is.

De auteur die hierop een uitzondering vormt is Derrida (2000). Deze stelt dat de vergeving haar grenzen niet kent. Hij stelt dat de vergeving enkel verschijnt daar waar het onvergeeflijke is gebeurd. Er hoeft ons niets gevraagd te worden, de dader hoeft zelfs geen berouw te tonen, dan net is het moment daar om vergiffenis te schenken. Daardoor heeft de vergeving het karakter van de krankzinnigheid, het absurde, er zijn geen redenen te bedenken om het onvergeeflijke te vergeven, en toch is net dat wat door de vergeving wordt gedaan. Hij noemt dit het mysterie, het krankzinnige. Uiteindelijk geeft Derrida ons dus geen andere reden waarom we het onvergeeflijke zouden moeten vergeven: het is krankzinnig. Bovendien zal hij stellen dat wanneer men vergeving moet schenken ook vaak afhangt van de omstandigheden. Zo is er een verschil tussen het Vichy-regime van de tweede wereldoorlog en de oorlog in Algerije⁹. De vergeving is krankzinnig en kent geen argumentatie. We kunnen ons afvragen wie en op welke basis, anders dan willekeur, er vergeving kan worden geschonken.

Toch heeft Derrida een zeer belangrijk punt aangehaald binnen zijn analyse van de vergeving. Hij heeft dit concept tegenover andere heterogene, onherleidbare concepten geplaatst: amnestie, verantwoordelijkheid, schuld, spijt, verjaarbaarheid. Hij stelt terecht dat deze concepten tegenwoordig als synoniemen worden gebruikt. Derrida acht amnestie vaak noodzakelijk om een natie en samenleving samen te houden. Maar daarom

⁹ Met het Frankrijk van 1945 wordt de nadagen van het Vichy-regime bedoeld onder leiding van Pétain dat collaboreerde met nazi-Duitsland en het fascistische Italië. 1962 handelt over de onafhankelijkheidsoorlog in Algerije. In 1962 bekam Algerije zijn onafhankelijkheid van Frankrijk na acht jaar bloedig conflict. Frankrijk wou Algerije, in tegenstelling tot haar andere kolonies, geen onafhankelijkheid geven daar er veel Franse kolonisten woonden. Het was een wrede confrontatie die ook de Fransen verdeelde, en zelfs vreedzame betogingen in Parijs leidden tot slachtoffers. Vele Fransen pikten het niet dat hun eigen landgenoten daden stelden die de vergelijking met de nazi-gruwelheden konden doorstaan. In 1962 verleent de Gaulle onafhankelijkheid aan Algerije door de ondertekening van het verdrag van Evian. Er vielen honderdduizenden slachtoffers.

is nog geen vergeving geschonken. Er is namelijk amnestie geschonken om politieke redenen, en geen vergeving om persoonlijke redenen. Hij veroordeelt het feit dat de vergeving iets geworden is van een geopolitieke orde. Politici gebruiken het constant, terwijl het een daad is van slachtoffer tot dader. Vele politici en ook instellingen zoals de kerk, vragen onterecht om vergeving. De vergeving is volgens Derrida niet van die orde. Zij dienen een juridische verantwoordelijkheid af te leggen. De juridische verantwoordelijkheid staat volledig los van de vergeving. Wel is het zo dat dit het vergevingsproces kan vergemakkelijken van persoon tot persoon. Wanneer er juridische rechtvaardigheid is, kan men al sneller overgaan tot vergeving, maar dit is niet noodzakelijk zo, daar ze van een totaal andere orde zijn. Maar ook binnen dit juridisch proces verloopt alles vaak stroef. Men verschuilt zich, zoals Milošević en Karadžić, achter het niet erkennen van een tribunaal¹⁰ en men weigert zijn verantwoordelijkheid te erkennen. Tegen beter weten in laten ze enkel op een flagrante wijze hun zwakte zien. Er zijn vele redenen waardoor ze sowieso niet in aanmerking komen voor vergeving, doch deze zijn allen overbodig daar ze niet aan de basisconditie voldoen: ze weigeren zich te verantwoorden. Uiteraard komen ze door de omvang van hun misdaden niet in aanmerking voor vergeving, net als het feit dat dit niet van toepassing is op alle niveaus die het duale overstijgen. Derrida heeft hier de vinger gelegd op een zeer kwalijke wonde.

Ook de internationale gemeenschap weet op geen enkele manier om te gaan met haar verantwoordelijkheid die ze niet genomen heeft. Men troost zichzelf en de ene is al meer bereid verantwoordelijkheid te nemen dan de andere. Parijs hult zich na Rwanda in stilzwijgen en in de uiteindelijke commissie durft men te besluiten dat het voor juni 1994, op het einde van de genocide, niet duidelijk was wat er aan het gebeuren was. België richt zich op de moord op de tien para's, enkele verwijzingen naar de politieke verantwoordelijkheid ten spijt. Clinton (2004: 661) erkent schuld, is eerlijk in zijn niet te verdedigen argumenten die gegeven werden om niet in te grijpen. Zijn inspanningen aangaande aids zijn nobel, maar hij vergist zich wanneer hij deze vermeldt na de rol van zijn regering inzake de genocide. In april 1994 had men moeten ingrijpen, en dat men nu inspanningen aangaande bijvoorbeeld aids doet, heeft daar niets mee te maken en kan ook niets goedmaken. Zulke acties zijn op zich verdienstelijk, maar kunnen niet jaren later als pasmunt gebruikt worden. We kunnen enkel hopen dat Rwanda, ook zonder een genocide, deze hulp aangaande aids zou krijgen. Zulke programma's zijn ook nu weer een internationale verantwoordelijkheid ten aanzien van alle landen waar deze problematiek heerst en mogen nooit een voorkeur geven aan landen waarvan men denkt, door het eigen falen, nog iets te moeten goedmaken. Want dan wordt het eigen falen uit het verleden bezwaard doordat men nu andere landen, die gelukkig zulke genocide niet hebben meegemaakt, zulke hulp mogelijk zou ontzeggen daar er voorrang gegeven wordt aan landen waar men het eigen geweten nog dient te sussen. Ook van de hand van Kofi Annan verscheen op 7 april 2004, tien jaar na het begin van de genocide, een nota over hoe deze kan voorkomen worden. Annan was dan reeds zeven jaar secretaris – generaal van de Verenigde Naties. Hij presenteert een vijfstappenplan waarvan onder de eerste stap, 'preventing armed conflict', het beschermen van de rechten van

¹⁰ Aangaande het erkennen van het ad hoc tribunaal valt heel wat te zeggen. Dit valt buiten dit schrijven. We moeten evenwel opmerken dat zij (de beschuldigden) op juridisch vlak op heel wat punten gelijk hebben. We laten dit echter voor een later schrijven. Hier benadrukken we vooral de onwil om zicht te verantwoorden.

minderheden valt, daar deze de eerste slachtoffers zijn binnen een genocide. We kunnen hopen dat zijn verantwoordelijkheid binnen deze genocide, basis is geweest voor dit schrijven en dat dit geen dode letter blijft in de toekomst (Annan, 2004).

Binnen deze tekst hebben we enkele voorbeelden aangehaald die min of meer afgesloten zijn, voor zover we zulke conflicten als afgesloten kunnen beschouwen. Rwanda is een tikkende tijdbom¹¹ en rondom de etnische conflicten en zuiveringen in voormalig Joegoslavië is nog steeds het laatste woord niet gezegd en de laatste strijd niet gestreden. We hebben echter gekozen voor voorbeelden waarvan de eigenlijke genocide en de daaraan gekoppelde praktijk, achter de rug is. De hier besproken problematieken zijn echter vandaag de dag meer dan ooit actueel. De berichtgeving omtrent etnische zuivering in Zuid-Ossetië, de bloedige strijd die al maanden aan de gang is in Zimbabwe, de golf van verkrachtingen in Oost-Congo, de jarenlange genocide (al wordt het niet altijd zo genoemd wegens het probleem van de 'intentie') in Darfur,... Al deze geweldplegingen en misdaden tegen de menselijkheid laten zien dat we vandaag niet kunnen stellen dat ze niet meer voorvallen. De vragen naar verantwoordelijkheid en vergeving zijn daarentegen meer dan ooit actueel. Niet in het minst moet het Westen zich met de vraag confronteren of we heden ten dage gepast reageren op de conflicten die aan de gang zijn. Doen we genoeg om conflicten die aan de gang zijn te helpen beëindigen, beschermen we hulpeloze mensen in nood, kunnen we het verantwoorden dat er tussen de chique diners door eindeloos gediscussieerd wordt over enkele komma's en punten terwijl er ergens ver weg van het eigen luxueuze hotel duizenden mensen worden afgeslacht, niet om wat ze hebben gedaan, maar om wie ze zijn? Dat laatste is de belangrijkste drijfveer voor genocide en misdaden tegen de menselijkheid. Het is bovendien voor de genocidairs en hun slachtoffers een niet te wijzigen drijfveer. Een gedrag of handeling kan men bijsturen, eigenschappen die men van bij de geboorte heeft meegekregen zijn onveranderbaar. Wat men ook doet, de ander heeft steeds weer zijn argument waarom men moet verdwijnen...

5. Besluit

We hebben in deze tekst de verantwoordelijkheid voor en mogelijkheid tot vergeving van misdaden tegen de menselijkheid onderzocht. We hebben eerst de concepten 'misdaden tegen de menselijkheid' en 'genocide' verduidelijkt om vervolgens de verantwoordelijkheid te onderzoeken bij zulke misdaden. We zijn tot de conclusie gekomen dat er vijf niveaus van verantwoordelijkheid zijn: de individuele actieve en passieve, de politieke, de internationale en de collectieve. Verder hebben we onderzocht in welke mate zulke misdrijven voor vergeving in aanmerking komen. De voorbeelden die we gebruikt hebben, laten zien dat deze problematiek ook vandaag de dag nog steeds actueel is en dat onderzoek naar dit onderwerp onontbeerlijk is, niet in het minst om iedereen op zijn verantwoordelijkheid te kunnen wijzen. Een verantwoordelijkheid om nadien te kunnen berechten, een verantwoordelijkheid om internationaal ingrijpen te kunnen eisen, in plaats van met een verborgen agenda aan zijn verantwoordelijkheid te verzaken.

¹¹ We verwijzen naar het huidige conflict in Oost-Congo en de link met Rwanda.

Literatuur

- ANNAN K. (2004), 'Action plan to prevent genocide', <http://www.preventgenocide.org/prevent/UNdocs/KofiAnnansActionPlanToPreventGenocide7Apr2004.htm>
- ARENDT H. (1999 [1958], tweede druk), *Vita Activa. De mens: bestaan en bestemming*. Oorspronkelijke titel: *The human condition*. Vertaald uit het Engels door HOUWAARD, C., Uitgeverij Boom, Amsterdam
- ARENDT H. (1999), *Politiek in donkere tijden: essays over vrijheid en vriendschap*. Vertaald uit het Duits en Engels door PEETERS R. & DE SCHUTTER D., Uitgeverij Boom, Amsterdam
- ARENDT H. & KOHN, J. (red.). (2004), *Verantwoordelijkheid en oordeel*. Oorspronkelijke titel: *Responsibility and judgment*. Vertaald uit het Engels door STOLTENKAMP, M., Uitgeverij Lemniscaat, Rotterdam
- ARENDT, H. (2005 [1951]), *Totalitarisme*. Oorspronkelijke titel: *The origins of Totalitarianism*. Vertaald uit het Engels door PEETERS R. en DE SCHUTTER D., Uitgeverij Boom, Amsterdam
- BAUMAN Z. (1989), *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press
- BROWNING C. (1993), *Doodgewone mannen. Een vergeten hoofdstuk uit de jodenvervolg*. Oorspronkelijke titel: *Ordinary men*. Vertaald uit het Engels door DAVIDS, T., Uitgeverij de Arbeiderspers, Amsterdam
- BURGGRAEVE R & LEVINAS E. (1990), *Levinas over vrede en mensenrechten*, Uitgeverij Acco, Leuven
- BURGGRAEVE R. (1991), *De bijbel geeft te denken*. Uitgeverij Acco, Leuven/Amersfoort
- CLINTON B. (2004), *Mijn Leven*. Oorspronkelijke titel: *My life*. Vertaald uit het Engels door X, Uitgeverij Balans, Amsterdam
- DERRIDA J. (2000), *Foi et Savoir suivi de Le Siècle et le Pardon*, Editions de Seuil, Paris
- JANKELEVITCH V. (1948), *Dans l'honneur et la dignité*. Geraadpleegd in: *L'imprescriptible*. (1986), Editions du Seuil, Paris
- JANKELEVITCH V. (1967), *Le pardon*. Aubier Montaigne, Paris
- JANKELEVITCH V. (1971), *Pardonner?* Geraadpleegd in: *L'imprescriptible*, Paris: Editions du Seuil
- LEVINAS, E. & PEPERZAK, A. (red.). (2003 [1969], achtste druk), *Het menselijk gelaat*, Uitgeverij Ambo, Amsterdam
- LEVINAS, E. (2006), *Emmanuel Levinas aan het woord: 11 gesprekken*. Oorspronkelijke titel: *Emmanuel Lévinas: essai et entretiens; éthique et infini*. Vertaald uit het Frans door HUIZINGA, C., Uitgeverij Ten Have, Kampen

- MUKAGASANA Y. & MAY P. (1998), De dood wil mij niet. Oorspronkelijke titel: La mort ne veut pas de moi. Vertaald uit het Frans door VAN LOON, P., Standaard Antwerpen
- MUKAGASANA Y. & MAY P. (1999), Niet bang zijn om te weten. Oorspronkelijke titel: N'aie pas peur de savoir. Vertaald uit het Frans door BUTHODGIRARD, I., Tirion Uitgevers, Baarn
- ROBERTSON G. (2006), De lange weg van Westfalen tot heden. Mijlpalen in de ontwikkeling van de notie 'misdaden tegen de mensheid'. Geraadpleegd in: WOUTERS J. & PATTYN B. (red.). (2006). Misdaden tegen de mensheid, Uitgeverij Acco, Leuven/Voorburg, 78-79
- 'Rome Statute of the International Criminal Court' (1998), http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/EA9AEFF7-5752-4F84-BE94-0A655EB30E16/0/Rome_Statute_English.pdf
- WOUTERS J. & PATTYN B. (red.). (2006), Misdaden tegen de mensheid, Uitgeverij Acco, Leuven/Voorburg
- ZWAAN T. & de GRAAFF B. (2005), Genocide en de crisis van Joegoslavië 1985-2005. Nationalisme, staatsmacht en massamoord, Uitgeverij Contact, 287 blz. Antwerpen/Amsterdam